

Möjligheternas bostäder

Birgit Modh

Arkitektur, CTH

Utifrån en fallstudie i bostadsområdet Eriksbo i Göteborg diskuteras ett typiskt, modernt bostadsområdes indelning och gestaltning av rum och ytor för gemensamt nyttjande, och hur detta ger uttryck för vad de boende får eller inte får göra på olika ytor och rumsbildningar inne och ute. Idéer och begrepp från bland andra Lena Jarlövs och Lars Jadelius' avhandlingar förs över till en analys av ett modernt bostadsområde. Beslutsfattarnas och planerarnas krav på överskådlighet och tydlighet, dvs styrning och kontroll, av boendets byggnader och anläggningar ställs mot de boendes behov av att själva kunna påverka och berika sin miljö.

I bostadsområdet Eriksbo i Göteborg buskör våren 1991 ungdomar med mopeder och motorcyklar under kvällar och nätter på torget, på lokalgator och gångstråk. Parkeringsautomater, telefonkiosker och annat vandaliseras. – Varför? Och har bebyggelsen något med detta att skaffa? Dessa frågor har formulerats förr. Men svaret dröjer ännu. Faktorer som ungdomars känsla av att inte ha någon plats i samhället och deras behov av att sätta sina spår är viktiga. I det senare spelar bebyggelsens utformning och bruk in och är något vi arkitekter borde sätta oss in i.

Eriksbo är planerat så att det finns stora sammanhängande ytor som är offentliga och samtidigt anonyma. Dessa har blivit platser för några ungdomars expressiva handlingar när de flesta boende ligger i sina sängar. En del av ungdomarna bor i Eriksbo, andra kommer utifrån.

Mot lokalgatan i norr vetter inga ingångar eller uteplatser; husen visar i stället sin baksida. Mot gångstråken längs hela området vetter gavlar som i de flesta fall saknar fönster. Här är alltså stråk där det saknas kontakt ute-inne. De nio större husen är U-formade och bildar gårdar vilka skulle kunna ge samhörighetskänsla och därmed sammanhängande social kontroll. Storleken på gårdarna (varje hus omfattar ca 50 lägenheter), och deras relativa öppenhet motverkar dock detta. Ett stort antal hus, 16 stycken, är raka med 3-4 ingångar och har endast svaga gårdsbildningar mellan husen.

Gård vid U-hus. De boende har haft små möjligheter att sätta sin prägel på gårdarna trots en hel del förändringar. (Foto Lars Nyman.)

I samband med en stor ombyggnad av bebyggelsen har gårdarna förbättrats. En del av den tidigare hårda markbehandlingen har ersatts av växtlighet och entrétak har satts upp. Trots detta kan man säga att Eriksbos mark till största delen är främmande och anonym.

Från ca 1945 då den statliga bostadssociala utredningen lade grunden för bostadspolitiken har staten först och främst satsat på att stödja hyreshus byggda av allmännyttiga företag, men även vissa typer av kooperativa bostadsrättshus, i viss mån privata hyreshus och slutligen egnahem. Trots olika upplåtelseformer i flerfamiljshusen har deras arkitektur ofta haft gemensamma drag.

Idag skulle vi mycket väl kunna ompröva en del föreställningar om hur flerbostadshusens fysiska form ska vara. Ibland förs debatten på ett sätt som om ett byte av upplåtelseform från hyresrätt till bostadsrätt skulle vara nyckeln till lösningen på problemen med flerbostadshusen. Sälj ut allmännyttan till de boende! är dessa debattörers recept. Andra åter hävdar att hyresrätten a priori är mer solidarisk eftersom ingen stängs ute på grund av kapitalinsats.

Vad jag hävdar är att indelning av och gestaltning av rum/ytor till gemensamt eller enskilt nyttjande är minst lika viktiga frågor. Dessa sammanhänger med föreställningar hos myndigheter, planerare, bostadsföretag

och boende om hur de boende nyttjar, bör nyttja respektive vill nyttja flerbostadshusen. I praktiken handlar det om vad de boende får respektive inte får göra på olika ytor och i olika rum inne och ute. Förutom att detta förmedlas muntligt eller i skrift finns dessa anvisningar så att säga inbyggda i husen. I detta avseende ger ägande- och förvaltningsformen inget självklart svar på bostadsfrågan. Inställningen är ofta likartad i stora hyresrespektive bostadsrättshus. Jag vill sätta fingret på föreställningar hos både planerare och boende och andra nyttjare, föreställningar som är möjliga att diskutera och förändra.

För att närma mig dessa ideologiska grunder för förhållandet mellan flerbostadshusen och människorna ska jag referera till några forskare som berört delar i detta sammansatta komplex.

Lena Jarlov, arkitekt och forskare, har skrivit en avhandling med titeln *Boende och skaparglädje. Människors behov av skapande verksamhet – en försummad dimension i samhällsplaneringen*.

Huvudproblemet är att det moderna västerländska industrisamhället inte utgör en gynnsam grogrund för utvecklandet och tillvaratagandet av den mänskliga kreativiteten. Varken inom arbetslivet, boendet eller fritidslivet råder betingelser som gynnar utvecklingen av mänsklig skapande förmåga i konstruktiv riktning. Det är endast ett litet elitskikt som får tillfälle att utveckla sin kreativitet (Jarlov 1982, s 12).

I ”planerade” bostadsområden som Eriksbo är det planerare som lägger fast hur bebyggelsen ska formas från början. Varken i tillblivelseprocessen eller under användningen finns det utrymme för de boendes kreativitet. På grund av de problem som de allmännyttiga företagen står inför finns det i många fall en målsättning om att de boende ska ha inflytande. Det är dock inte säkert att de boende får särskilt mycket att säga till om, ens om det sägs vara meningen. Detta har bland annat de boende i Eriksbo fått erfa i samband med den påkostade och arkitektplanerade förbättring av utemiljön, som genomfördes i slutet av 1980-talet. Det är ett långt steg från att vara hyresgäst till att vara med och skapa sin omgivning och uppleva den som ett uttryck för ens egen person.

En annan arkitekt och forskare, Lars Jadelius, har i sin avhandling *Folk, Form och Funktionalism* behandlat innebörden i och skillnaderna mellan begreppen offentlig, allmän och gemensam med anknytning till arkitekturen. Men även för analysen av moderna bostadsområden finns där lärdomar att dra. Jag ska här ge ett exempel.

Har man individualiteten som förebild för byggnadsprojektet och ser staden som representerande det allmänna, skall byggnaden i stort gestaltas som en sammanhållen helhet. [...] Ju mer man utvidgar en sådan helhetens projekt till att gälla hela kvarter

eller vidare till att gälla hela så kallade grannskapsenheter, desto starkare verkar brotten bli mellan den inre helheten och angränsande arkitektur med dess egna helhetsanspråk (Jadelius 1987, s 66).

Jag vill lyfta fram skillnaden mellan en från omgivningen avgränsad enhet och ett öppet grannskap. Då Eriksbo planerades sågs området som en grannskapsenhet hörande till Hjällbo (1,5 km därifrån). Mellan Eriksbo och Hjällbo ligger ett äldre villaområde, till vilket det inte på något sätt har skapats några relationer. Både villaområdet och Eriksbo kan sägas ha individualiteten till förebild men skillnaden i skala och förvaltningsform ger helt olika uttryck och följer. I villaområdet gällde individbegreppet de enskilda husen medan man i Eriksbo ser hela bostadsområdet som en individ. Bebyggelsen i Eriksbo har sin alldeles egna arkitektur och skiljer sig både från den tidigare bebyggelsen, såväl lantgårdarna som villorna, och från det samtidigt byggda Hjällbo. Inom Eriksbo är dock arkitekturen likformad; det *enhetliga* är betonat och hela bebyggelsen med sina tusen lägenheter bildar en avslutad helhet med tydlig början och slut och klara gränser utåt.

Eriksbo har ändå, inte bara i planeringen utan även i verkligheten, band till omgivningen vad gäller skolornas upptagningsområden, det med Hjällbo gemensamma föreningsrådet och den idag decentraliserade kommunala förvaltningen. Bristerna i förbindelserna märks främst i förhållande till Hjällbo där högstadieskola, post, affärer, fritidsgård m m finns. Att ta sig dit är krångligt för den som går eller cyklar.

M J Daunton, en engelsk ekonomhistoriker, är en av de forskare som uppmärksammat sambandet mellan socialhistoria och bebyggelseutformning. Han behandlar hur arbetarbostäderna i England genomgick förändringar under 1800-talet och fram till 1914, speciellt framväxten av radhus av så kallad *bye-law* typ. Tendensen under perioden var att gyttriv av gator och bostäder reglerades alltmer, även om förändringarna skedde i olika takt i olika städer i England. Tidigare förekom olika former av gemensamma gårdar med trånga ingångar liksom oregelbundna gatumönster och ibland säckgator. Efterhand öppnades de slutna gårdar som fanns och radhusen blev norm och förlades i rektangulära kvarter vid raka gator.

The context for change in house form was set by these economic relationships (hyrorna ökade på grund av större och mer välutrustade hus, min anm), but there was also an element of conscious intent. This was on grounds of both public health and public order. The cellular, promiscuous use of space was a threat to the health of the population, and was also more difficult to the police. The 'paramount physical-planning conception' was the desire to 'open out' areas of the city. [...] There was a fundamental shift in the planning paradigm which should be related to changes in the nature of social policy (Daunton 1983 s 36).

In other words, attitudes to the physical environment should be seen as part of a wider development in social policy within an advanced industrial economy. [...]

Bostadsföretagets Eriksbo – men de boendes? Området är gestaltat med en huvudentré som syns i bild. Torget i Eriksbo hade före ombyggnaden enbart en affär. Efteråt rymms där flera affärslokaler och bostadsföretaget har en expedition som är öppen hela dagarna. (Foto Birgit Modh.)

The emergence of the private, encapsulated dwelling was a physical demonstration of the social value which attached to the conjugal family and domestic life (a a, s 37).

Från ett gemensamt nyttjande av markytorna mellan bostäderna avsattes mot slutet av seklet mark till varje enskild bostad för sig, men detta ledde till att ytorna däremellan blev avskilda från användning och även ödelagda för socialt liv. Från att bostäderna var ordnade i för många bostäder gemensamma gårdar så delades de tidigare gemensamma ytorna i slutet av 1800-talet in i privata ytor disponerade av en familj. Samtidigt blev de ytor som ej var privata allmänt tillgängliga och gatorna som anlades bildade inte rum utan ledde vidare. – Dauntön kopplar samman socialpolitik i en välfärdsstat med hur bostäder och gator planerades för befolkningen.

Trots skillnaderna tycker jag mig se paralleller mellan utvecklingen av 1900-talets svenska bostäder, även de i Eriksbo, och dem som Dauntön beskrivit. Utemiljön i Eriksbo är ”öppen”, överskådlig, lätt tillgänglig, men också svår att ta i besittning. Anknytningen till Jadelius’ beskrivning är också märkbar. Eriksbo är en klart avgränsad enhet och behandlas i snart sagt varje sammanhang som något för sig utan försök att binda samman det med sin faktiska omgivning. Även Jarlövs kritik av samhällsplaneringen verkar ha sin giltighet här. Trots allt tal om boinflytande, har svårigheten för de boende att få utlopp för sin kreativitet varit tydlig under den tid jag

studerat området. (Jadelius Modh 1988, 1990) Vad är det som hindrar de boendes egna initiativ? Vem är det som råder över utemiljön? Detta är inte bara en fråga om inflytande utan också en fråga om vilka förebilder både boende och professionella har för hur miljön utanför flerbostadshus ska gestaltas och brukas.

De planerare, arkitekter, ingenjörer med flera som planerat Eriksbo har i sina yrken fått fullmakten att planera. Men efter att ha sett resultaten undrar man om de har de kunskaper som behövs? Är det inte en del viktiga aspekter de har missat? Kritiken mot förörternas har ofta varit hård och i många fall berättigad. Felen ligger inte enbart i planeringen utan även i en mängd tidigare beslut av ekonomiskt och politiskt slag. Vi fackmän behöver öka insikterna inom våra respektive kunskapsområden och även formulera bristerna i de övergripande besluten.

För att gå vidare, låt oss säga att de moderna förörternas inte är färdiga, utan att de kan ses som experiment och att det fattas en del som kan tillföras med de kunskaper erfarenheterna genom åren gett, som till exempel:

- Möjligheter till tillhörighetskänsla och identifikation med bebyggelsen.
- Möjligheter för de boende att ta bostäderna i besittning, bl a genom att förändra husen och marken efter sina tidsbundna behov och viljor.
- Möjligheter för bostadsföretagen att utveckla husen och närmiljön.
- Möjligheter till gemensamt bruk av en del utrymmen.
- Möjligheter att ordna komplement och nyttigheter som affärer, samlingslokaler, verkstäder m m.
- Möjligheter till kontakter och utbyte med människor och aktiviteter utanför den närmsta omgivningen.

Eriksbo kännetecknas såväl före som efter ombyggnaden av överskådlighet. Det är planerarna och byggherren/det förvaltande bostadsföretaget som har översikten – vill de behålla den för sig själva eller är de beredda att dela med sig? Eriksbos planbild är stark och tydlig och bostadsområdet är väl avgränsat från omgivningen. Alla hus har byggts och även byggts om så att de snart sagt blivit lika. Inget bostadshus faller utanför ramen. Är det inte dags att de boende på olika gårdar och i olika delar börjar förändra detta ingenmansland, differentierar det och gör delarna till gemensamma tillgångar och komplement till lägenheterna? Är det inte också dags att de osynliga murarna runt området rivs så att ett nätverk med omgivningarna kan växa fram och bli synligt?

”Den nya överskådligheten. Välfärdsstatens kris och de utopiska energiernas utmattning” heter en artikel i *Ord & Bild* av den tyske filosofen och sociologen Jürgen Habermas. Artikeln utgörs av ett tal hållet för spanska parlamentet och berör välfärdsstatens kris och tre reaktioner på denna i län-

der som Västtyskland och USA. Slutligen diskuterar Habermas en tänkbar utveckling av socialstaten genom en ny fördelning mellan det moderna samhällets styrningsresurser pengar, makt och solidaritet. (Habermas 1985) Som titeln anger rör han sig på ett annat plan än denna artikel. Men parallellerna finns eftersom det avgränsade bostadsområdet ingår i en planeringsstrategi där välfärdsstaten varit en förutsättning. När det gäller förbättring och utveckling av miljöer liknande Eriksbo skulle de boende kunna ges frihet att förändra den gemensamma vardagsmiljön efter sina önskningar och behov – både individuellt och kollektivt i linje med vad jag skrivit här ovan. Bostadsmiljön skulle då bli gripbar för de boende och därigenom ge dem den trygghet de behöver. Men bostadsmiljön skulle kanske bli mer eller mindre oöverskådlig för fastighetsägare, planerare, myndigheter och andra utomstående. Är experimentet ändå inte värt att pröva, när så mycket krut redan fyrats av i form av byggandet av dessa stora bostadsområden och i dessa stora, professionellt planerade ombyggnader?

Litteratur

- Daunton, Martin J, 1983, *House and Home in the Victorian City. Working-Class Housing 1850-1914*. Edward Arnold, London.
- Habermas, Jürgen, 1985, "Den nya oöverskådligheten" *Ord & Bild* 1985:3, s 60-74.
- Jadelius, Lars, 1987, *Folk, form & funktionalism. Om allmänt och gemensamt i offentlighetens arkitektur*. (Diss) Arkitektur, CTH, Göteborg.
- Jadelius Modh, Birgit, 1988, *Strävan efter självförvaltning. Boinflytande och arkitektur i Eriksbo – en lägesrapport*. R6: 1988, Bostadsplanering, Arkitektur, CTH, Göteborg.
- Jadelius Modh, Birgit, 1990, "Eriksbo i Göteborg. Boinflytande och arkitektur i ett 70-talsområde", *Bättre bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*, Boverket, Karlskrona.
- Jarlöv, Lena, 1982, *Boende och skaparglädje. Människors behov av skapande verksamhet – en försummad dimension i samhällsplaneringen*. (Diss) Arkitektur, CTH, Göteborg.